
**«ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆՈՒՄՆ ՈՒ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ**

ԼԻԼԻԹ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Ժամանակակից հասարակությունների քաղաքական կյանքում քաղաքացիների համընդհանուր շահերն ու պահանջմունքները չեն կարող իրացվել միայն պետական իշխանության ինստիտուտների կամ քաղաքական կուսակցությունների միջոցով: Այս գործում հսկայական դեր ունեն քաղաքացիների ամենատարբեր ինքնադեկլարվող միությունները՝ հասարակական կազմակերպությունները, միավորումները, բարեգործական միությունները, կրոնական խմբավորումները, արհեստակցական խմբերը և այլն: Դրանք հասարակական-քաղաքական գործընթացների բնականոն զարգացման անհրաժեշտ պայման են և քաղաքացիական հասարակության (այսուհետ՝ ՔՀ) զարգացման կարևոր ցուցիչ:

ՔՀ համակարգում ոչ կառավարական կազմակերպությունների տեղն ու դերը քաղաքագիտության տեսական և գործնական հիմնախնդիրներից է:

Այսօր արդեն ակնհայտ է, որ պետական ու հանրային կառավարման համակարգում առանց հասարակության ակտիվ մասնակցության անհնար է լուծել բազմաթիվ խնդիրներ: Լիովին պարզ է, որ անհրաժեշտություն է առաջացել որոշ լիազորություններ և գործառույթներ վերահասցեագրելու հասարակական համակարգի կառույցներին՝ ՔՀ ինստիտուտներին: Վերջիններս առանցքային դեր են խաղում մասնակցային ժողովրդավարության, դրա հիմնարար արժեքների և օրենքի գերակայության ամրապնդման գործում, որոնք պետության և հասարակության կայուն զարգացման կարևորագույն հիմնասյուներից են: Քաղաքագիտության մեջ այս գործընթացը սահմանվում է որպես պետական ուղղաձիգ իշխանության և հասարակական հորիզոնական կապերի ուղիղ հարաբերակցություն: Հնարավոր չէ երկրում իրականացնել քաղաքական արդիականացում առանց հորիզոնական ակտիվ «ալիքների»: Այս «ալիքները» հնարավորինս ճկուն ու քիչ ռեսուրսներով իրականացնում է ՔՀ-ն իր ակտիվ ինստիտուտների՝ հասարակական կազմակերպությունների (այսուհետ՝ ՀԿ) միջոցով: Ի դեմս ՀԿ-ների՝ աշխարհը թևակոխում է հասարակական-քաղաքական հարաբերությունների սկզբունքորեն նոր փուլ. փոխվում է երկրի քաղաքական օրակարգը, իսկ ազգային անվտանգության հիմնախնդիրը դադարում

է միայն պետության հոգսը լինելուց¹:

Այսօր ողջ աշխարհում մասնագետների կողմից ընդունելի են փիլիսոփայության և իրավական մտքի նշանավոր ներկայացուցիչներից մեկի՝ Ալ. դե Տոքվիլի գաղափարները: Նա գտնում է, որ ամենաժողովրդավար երկիրն այն է, ուր «...մարդիկ ունակ են միացյալ ուժերով հասնելու իրենց նպատակների իրականացման բարձր մշակույթին, պատասխանատու են իրենց ընդհանուր ցանկությունների համար և հաճախակի են կիրառում կոլեկտիվ գործունեության մեթոդը»²:

Գաղափարի նյութականացմանը հասնելու համար ինչպես հետխորհրդային շատ երկրների, այնպես էլ ՀՀ-ին անհրաժեշտ է քաղաքական արդիականացում՝ քաղաքական համակարգի նորացում, քաղաքական նոր մշակույթի ձևավորում, ամրապնդում ու փորձ, որն ունակ կլինի համարժեքորեն արձագանքելու այսչափ արագ փոփոխվող և զարգացող ժամանակակից հասարակության կյանքի չափորոշիչներին³: Պետական ապարատի և հասարակության միջև այսօրինակ խնդիրների լուծման համար միջնորդ են հասարակական համակարգի կառույցները, որոնցից առավել ակտիվ են հատկապես ՀԿ-ները:

ՀԿ-ների ծագումն ունի երկար պատմություն: 1863 թ. Ժնևում մարդու իրավունքների պաշտպանության նպատակով ստեղծվեց Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեն⁴: 1902 թ. ստեղծվեց Մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության ֆրանսիական լիգան⁵: 1909 թ. Լոնդոնում ձևավորվեց Ստրկության դեմ պայքարի միությունը, որն այժմ հայտնի է «Միջազգային ինտերնացիոնալը ստրկության դեմ» անվամբ: 1942 թ. Նյու Յորքում ստեղծվեց Մարդու իրավունքների միջազգային լիգան: Այս կազմակերպությունների հետագա կայացումը մեծապես պայմանավորված էր 2-րդ համաշխարհային պատերազմի ավարտով, ՄԱԿ-ի ստեղծմամբ և 1948 թ. «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի» մշակմամբ:

Եվ այսօր ժամանակակից ժողովրդավարական պետությունների հասարակական համակարգը կարելի է բաժանել 3 հիմնական հատվածների՝

- Պետական – քաղաքական իշխանության մարմինների բոլոր մակարդակները, ինչպես նաև պետական կազմակերպությունների տեսակները,
- Առևտրային կամ շահույթ հետապնդող կազմակերպությունները,

¹ Տե՛ս **Андреева О. С.** Неправительственные организации и политические изменения в мировом сообществе. М., 2013, էջ 243-246:

² **Де Токвиль А.** Демократия в Америке. М., 2000, с. 37.

³ Տե՛ս **Молокова М. А.** Гражданское общество как фактор политической модернизации: Проблемы и вызовы, Человек и наука, М., 2011:

⁴ Տե՛ս «Կարմիր խաչի միջազգային կազմակերպության պաշտոնական կայքէջ» // <https://www.icrc.org/en>:

⁵ Տե՛ս **Погорельский А. В.** История развития международного правозащитного движения // <http://www.hist.vsu.ru/cdh/Articles/part9/09-06.htm/>:

- Ոչ առևտրային կամ շահույթ չհետապնդող կազմակերպությունները:

Անցումային ժողովրդավարություններում ՔՀ կայացման մակարդակը մեծապես պայմանավորված է ոչ կառավարական, ոչ առևտրային կազմակերպությունների առկայությամբ: Վերջին 20-25 տարիներին նախկին ԽՄ բոլոր հանրապետություններում, այդ թվում՝ ՀՀ-ում, նկատվում է ՀԿ-ների կայուն աճ, որոնք այս երկրների հասարակությունների փոխակերպման գործընթացում ունեն որոշակի դերակատարում: Այսօր մոտ 3 մլն բնակչություն ունեցող ՀՀ-ում գրանցված են շուրջ 3789 հասարակական կազմակերպություններ, 765 հիմնադրամներ, իրավաբանական անձանց 301 միություններ⁶: Հաշվի առնելով մարդ-ՀԿ հարաբերակցությունը՝ ՀՀ-ում ՔՀ ինստիտուցիոնալացումը կարելի է համարել կայացած⁷: Սակայն սա չի արտացոլում իրականությունը:

Չ. Գրումը նշում է, որ ՀԿ-ների քանակական աճը անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայման է երկրում ՔՀ կայացած համարելու համար: Գործընթացում կարևորը ոչ թե տվյալ պետության մեջ դրանց քանակական ցուցանիշն է, այլ երկրի քաղաքական կառուցվածքում և հասարակական ոլորտում իրականացված ու արձանագրված որակական փոփոխությունները⁸:

Ա. Իշխանյանը իրավացիորեն գտնում է, որ «1990-ական թթ. ողջ ընթացքում դոնորական ֆինանսական միջոցների ներհոսքը և ՔՀ նկատմամբ ուշադրությունը Հայաստանում հանգեցրել են ՀԿ-ների քանակի աննախադեպ և սրընթաց աճի: Դոնոր կազմակերպությունները վերջերս փորձել են ընդլայնել ՔՀ սահմանումը՝ ներառելու համար ավելի շատ դերակատարների, քան միայն ՀԿ-ները: Գործնականում ՔՀ հաճախ հավասարեցվել է հանրային շահերի պաշտպանությամբ կամ ծառայությունների մատուցմամբ զբաղվող մասնագիտացված ՀԿ-ների, որոնք հետամուտ են նորմատիվ ազատական օրակարգի իրագործմանը: ՔՀ նման նեղացումը ստացել է ՔՀ «ՀԿ-ացում» պիտակը»⁹:

Մասնագիտական գրականության մեջ և համաշխարհային պրակտիկայում տարբերակվում են ոչ առևտրային հասարակական կազմակերպություն (ՀԿ), և ոչ կառավարական կազմակերպություն (ՈԿԿ), եզրույթները: Հաճախ ՔՀ բոլոր կառույցները նմանեցվում և ընկալվում են որպես ՀԿ-ներ, ինչը կարելի է բացատրել ոչ կառավարական կազմակերպությունների կազմում վերջիններիս ավելի մեծ թվով, ավելի

⁶ Տե՛ս «ՔՀ կայունության ցուցանիշ-Հայաստան, 2011»: USAID, CDPF, 15-րդ խմբագրություն, հունիս, 2012, էջ 2: «Քաղաքացիական հասարակության հզորացում և համագործակցություն պետական կառույցների հետ», Խորհրդատվական փաստաթուղթ, ԵՄ խորհրդատվական խումբ Հայաստանում, Եր., 2012, էջ 25:

⁷ Տե՛ս «ՀՀ կառավարության պաշտոնական կայք» // www.gov.am

⁸ Տե՛ս **Грум Дж.** Растущее многообразие международных акторов // "Международные отношения: социологические подходы". М., 1998, էջ 222-239:

⁹ **Ishkanian A.**, Democracy Building and Civil Society in Post-Soviet Armenia, Routledge, 2008, p. 8.

ակնառու գործունեությամբ և հասարակության մեջ ավելի լայն ճանաչվածությամբ:

Փորձենք սահմանել «ՀԿ» հասկացությունը. այն շահույթ չհետապնդող, իրավագիտորեն կամ ոչ ֆորմալ հիմքով գոյություն ունեցող, մեկ կամ մի քանի անհատների (ֆիզիկական կամ իրավաբանական) կամ խմբի կողմից՝ որոշակի նպատակի կամ նպատակների իրականացման համար ստեղծված միավորում է: Տվյալ սահմանման մեջ այս կատեգորիան իրավական տերմինի կարգավիճակ չունի: Նման մոտեցումը կարող է ներառել կազմակերպությունների լայն շրջանակ, ինչպիսիք են, օրինակ, ֆոնդերը, միավորումները, բարեգործական կազմակերպությունները, հասարակական համակարգի ինստիտուտները, քաղաքացիական շարժումները, միությունները և այլն:

ՀԿ-ների մասին օրենքում «հասարակական կազմակերպություն» հասկացությունը սահմանվում է որպես «...շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող և ստացված շահույթը մասնակիցների միջև չբաշխող (ոչ առևտրային) կազմակերպություն՝ հասարակական միավորման տեսակ, որտեղ իրենց շահերի ընդհանրության հիմքի վրա, օրենքով սահմանված կարգով, միավորվել են ֆիզիկական անձինք՝ ՀՀ քաղաքացիները, օտարերկրյա քաղաքացիները, քաղաքացիություն չունեցող անձինք՝ իրենց ոչ կրոնական հոգևոր կամ ոչ նյութական այլ պահանջմունքները բավարարելու համար»¹⁰:

Ոչ կառավարական կազմակերպությունը ստեղծվում է մասնավոր անձանց կամ այլ հասարակական կազմակերպությունների կողմից առանց պաշտոնական (կառավարական) ինստիտուտների մասնակցության և իրականացնում է իր գործունեությունը օրենքի հիման վրա սեփական միջոցներով: Ոչ կառավարական կազմակերպությունների կամ ՀԿ-ների ֆինանսական միջոցներն առաջանում են անդամավճարներից, ներդրումներից, նվիրատվություններից և այլ միջոցներից (մասնավոր և անհատական նվիրատվություններ, մասնավոր կամ պետական դրամաշնորհներ, վճարումներ որոշակի ծառայությունների շրջանակներում և այլն): Ոչ առևտրային կազմակերպություններն իրավունք չունեն զբաղվելու ձեռնարկատիրությամբ, բացի օրենքով սահմանված դեպքերից:

Համաշխարհային բանկը հիմք է ընդունել առաջատար գիտահետազոտական կենտրոնների մշակած սահմանումը: Ըստ դրա՝ «ՔՀԿ եզրույթը վերաբերում է ոչ պետական, շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններին, որոնք մասնակցում են հանրային կյանքին, արտահայտում են իրենց անդամների և մյուսների պահանջները, շահերը՝ ընդգրկելով կազմակերպությունների լայն շրջանակ, ներառյալ ոչ կառավարական կազմակերպություններ, համայնքային խմբեր, արհմի-

¹⁰ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը (այսուհետև՝ ՀԿ-ների մասին օրենք) հոդված 3, ընդունվել է 04.12.2001 թ.:

ություններ, բարեգործական և կրոնական կազմակերպությունները, մասնագիտական միությունները և հիմնադրամներ»¹¹:

Կ. Կոլյարը «ՀԿ» եզրույթի տակ հասկանում է մասնավոր բնույթի կազմակերպություն, որը միավորում է մասնավոր մարդկանց, մասնավոր պահանջներ և շահեր, երբեմն նաև՝ պետական գործիչների, սակայն ոչ երբեք պետությանը¹²:

Կարևորելով համաշխարհային փորձն ու ՀԿ-ների գործունեության ակնհայտ առավելությունները երկրի սոցիալական խնդիրների լուծման հարցում՝ անհրաժեշտ է պետության իրավական փաստաթղթերն ու օրենքները դարձնել նպաստավոր, ստեղծել ապահով օրենսդրական դաշտ, ուր առանց ավելորդ բյուրոկրատական քաշքշուկների քաղաքացիները կկարողանան ազատ հիմնել և կամավոր անդամակցել տարբեր ՀԿ-ների, որոնք իրենց գործունեությամբ կնպաստեն թե՛ տվյալ կազմակերպության և թե՛ ողջ հասարակության զարգացմանը¹³:

ՔՀ զարթոնքը և ՀԿ-ների ակտիվ գործունեությունը ՀՀ-ում աղերսվում է 1988 թ. Արցախյան շարժման հետ: Այս ընթացքում ի հայտ էին եկել մի շարք խնդիրներ, որոնց լուծումները ենթադրում էին համապատասխան փոփոխություններ օրենսդրական և իրավական-նորմատիվ մակարդակում:

2001 թ. դեկտեմբերի 4-ին ընդունվեց ՀԿ-ների մասին օրենք, որը հետագայում ենթարկվել է մի շարք լրացումների և փոփոխությունների:

ՀՀ-ում ՔՀ կառույցների գործունեության կարգավորման օրենսդրական դաշտը ձևավորվել է մարդու և քաղաքացու՝ միավորումներ կազմելու իրավունքի իրականացման ձևերի ու դրանց գործունեության արդյունավետության զարգացմանը համաքայլ: Միավորումներ և միություններ կազմելու իրավունքը իրացնելու համար հասարակության անդամները ամեն անգամ ընտրում են բազմազան և բարդ ձևաչափեր: Կառույցների կայացմանը զուգահեռ՝ տարբերվում են դրանց հետագա զարգացման կարիքները, ուստի և՛ օրենսդրական կարգավորման խնդիրները՝ հիմքում ունենալով ՀՀ-ում դրանց ձևավորման, գործառության և գործունեության առանձնահատկությունները:

Ինչպես ցանկացած ոլորտ, այնպես էլ ՀՀ ՀԿ ոլորտը կանոնակարգվում և համակարգվում է նախևառաջ ՀՀ Մահմանադրությամբ (1995), ապա ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքով (1998), Հասարակական կազմակերպությունների մասին (2001), Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման մասին (2001), Հիմնադրամների մասին (2002), Բարեգործության մասին (2002), Տեղեկատվության մասին (2003), Կուսակցությունների մասին (2002) օրենքներով, ինչպես նաև իրավական-նոր-

¹¹ «Համաշխարհային բանկի պաշտոնական կայք»//<http://web.worldbank.org/>:

¹² Տե՛ս Կոլյար Կ. *Международные отношения*. М., 1978, էջ 472:

¹³ Տե՛ս Բեյգբեդեր Կ., *The role and status of international humanitarian volunteers organizations*, ECOSOC, doc. 49 plenary meeting, Resolution 1996/3125 July, 1996:

մատիվ այլ ակտերով, միջազգային և միջկառավարական համաձայնագրերով, որոնց տարբեր տարիների անդամակցել է ՀՀ-ն:

Երկրի Մայր օրենքում ասվում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի այլ անձանց հետ միավորումներ կազմելու, այդ թվում՝ արհեստակցական միություններ ստեղծելու և դրանց անդամագրվելու իրավունք»¹⁴, և «...մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները կարող են սահմանափակվել միայն օրենքով, եթե դա անհրաժեշտ է պետական և հասարակական անվտանգության, հասարակական կարգի, այլոց իրավունքների և ազատությունների... պաշտպանության համար»¹⁵:

ՀԿ-ների մասին օրենքով կարգավորվում է այլ անձանց հետ միավորումներ կազմելու և դրանց անդամագրվելու մարդու սահմանադրորեն ամրագրված իրավունքը. «Հայաստանի Հանրապետությունը, կարելի է ասել քաղաքացիական հասարակության զարգացումը, սույն օրենքով նպատակ ունի նպաստելու հասարակական կազմակերպությունների՝ որպես իրավաբանորեն կանոնակարգված գործունեություն ծավալող միավորումների ստեղծմանն ու գործունեությանը» (նախաբան):

ՀԿ-ների մասին օրենքով կարգավորվում են կազմակերպության ստեղծման, գրանցման, գործունեության, հիմնադրի (հիմնադիրների), կանոնադրական և գործունեության սկզբունքների և պահաջների, լուծարման և վերակազմավորման հարցերը¹⁶:

ՀՀ պետական բյուջեից ՀԿ-ները ֆինանսական օժանդակություն կարող են ստանալ «Նվիրատվություններ ոչ կառավարական (հասարակական) կազմակերպություններին», «Մուրսիդիաներ ոչ պետական ոչ ֆինանսական կազմակերպություններին», «Այլ ծախսեր» և «Հիմնական բաժիններ չդասվող պահուստային ֆոնդեր» հոդվածներով¹⁷:

2011 թ. ապրիլի 14-ի հրամանագրով ՀԿ-ների մասին օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ անելու նախագծում որոշ ընթացակարգեր, ընդհակառակը, բյուրոկրատական քաշքշուկի պատճառ կարող են դառնալ: Նշենք դրանցից մի քանիսը.

- ՀԿ-ների մասին օրենքում այլ իրավակազմակերպական կառույցների հետ շփոթը բացառելու նպատակով արգելվում է ՀԿ-ների անվան մեջ «ֆոնդ», «հիմնադրամ», «կոոպերատիվ», «ընկերություն», «մասնաճյուղ», «ներկայացուցչություն», ինչպես նաև «միություն» և «ընկերակցություն» բառերի օգտագործումը¹⁸:

¹⁴ ՀՀ Սահմանադրություն, 1995. հոդված 25:

¹⁵ Նույն տեղում, հոդված 44:

¹⁶ Մանրամասն տես նույն տեղը, հոդված 3, 1-ին կետ, հոդված 3, 2-րդ կետ, հոդված 4, 1-ին կետ, հոդված 4, 3-րդ կետ, հոդված 5, 3-րդ կետ, հոդված 5, 4-րդ կետ, հոդված 6, հոդված 7, հոդված 15, հոդված 16:

¹⁷ Տե՛ս **Հ. Հովհաննիսյան**, ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զարգացման ռազմավարության հայեցակարգ, Եր., 2014, էջ 34:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 16:

ՀԿ-ների մասին օրենքում նշվում է, որ հասարակական կազմակերպություն են համարվում «ոչ կառավարական ոչ առևտրային» կառույցները (հոդվ. 3)

- Ոչ կառավարական կազմակերպություն- հայերեն հապավում՝ ՈԿԿ, ռուսերեն՝ неправительственные организации- НПО, անգլերեն՝ nongovernmental organizations- NGO

- Ոչ առևտրային կազմակերպություն՝ հայերեն հապավում՝ ՀԿ, ռուսերեն՝ некоммерческие организации-НКО, անգլերեն՝ Non-profit organization-NPO:

Ոչ կառավարական կազմակերպությունն ընդգրկում է այն կառույցների շարքը, որոնց ֆինանսական միջոցները գոյանում են ոչ միայն անդամավճարներից և այլ աղբյուրներից, որ նշված են ՀՀ ՀԿ օրենքի համապատասխան հոդվածում, այլև մասամբ կառավարության կողմից: Սա կարող է սահմանափակել կառույցի գործունեության տիրույթը:

Ի տարբերություն ոչ կառավարական կազմակերպության՝ շահույթ չհետապնդող ոչ առևտրային կազմակերպությունը, որ համարժեք է «հասարակական կազմակերպություն» հասկացությանը, լիովին համընկնում է արվեստի, արհեստի, բարեգործության, մշակույթի, սպորտի ոլորտներում ձևավորվող միավորումների կամ կազմակերպությունների գործունեության տրամաբանությանը:

Արևմտյան երկրներում, ԱՄՆ-ում և մի շարք միջազգային կազմակերպություններում վերը նշված բոլոր եզրույթներից առավել կիրառելի է *NGO*՝ «ոչ կառավարական կազմակերպություն», եզրը, որն առավել, քան մյուս հասկացությունները, բնորոշում է քաղաքացիական մասնակցության և շահերի պաշտպանության գործիք կազմակերպությունները՝ հասարակական համակարգի մյուս կառույցներից տարբերելու համար¹⁹:

Ակնհայտ է, որ ՀԿ-ների մասին օրենքում հստակ չեն տարբերակվում «ոչ կառավարական ոչ առևտրային կազմակերպություն» և «հասարակական կազմակերպություն» հասկացությունները՝ միաժամանակ չմատնանշելով նաև, թե հատկապես որն է առավել գերադասելի, և որն է առավելագույնս արտահայտում կառույցի գործունեության շրջանակներն ու առանձնահատկությունները:

Վերջին շրջանում մի շարք երկրների օրենսդրությունների մեջ հայտնվել են նոր իրավական ձևակերպումներ, որոնք ներառում են թե՛ երկրորդ, թե՛ երրորդ հատվածների կազմակերպություններին բնորոշ ընդհանուր գծեր. ԱՄՆ-ում, օրինակ, սահմանափակ պատասխանատվությամբ սակավաշահույթ միություններ և հասարակական բարիքի ստեղծման կոորպորացիաներ, Գերմանիայում՝ սահմանափակ պատասխանատվությամբ բարեգործական կազմակերպություններ և հա-

¹⁹ Տե՛ս «Հայաստանի ՀԿ սեկտորի գնահատում», Եր., 2004, էջ 8-9:

սարակության բարեկեցության կոորպորացիաներ, Մեծ Բրիտանիայում՝ հասարակական շահերի համակարգման կազմակերպություններ և այլն²⁰:

Այս ձևաչափերը հնարավորություն են ընձեռում ձևավորելու կազմակերպություններ, որոնք գործունեություն են ծավալում սոցիալական, բնապահպանական, առողջապահական, կրթական և այլ ոլորտներում՝ սահմանափակ գործունեությամբ, իսկ շահույթի ստացումը համարվում է երկրորդական*:

2-րդ և 3-րդ հատվածների կառույցներից այս միությունները տարբերվում են երկու հիմնական առանձնահատկություններով՝ բաժնետերերի բաժնետոմսերը չեն կարող հատել շահույթի 35 %-ից բարձր շեմը և պարտադիր է, թեկուզ ձևականորեն, ցույց տալ, որ դրանք գործում են ոչ միայն տեղի հասարակության, այլև լայն առումով հասարակությունների շահերին ու նպատակներին համապատասխան:

Ավելացնենք, որ ՀԿ-ի անվանման ձևակերպման մեջ առաջարկվող սահմանափակումները չեն փոխում դրանց գործունեության ուղղությունն ու ոլորտը, պարզապես ստեղծում են անհարկի և լրացուցիչ բարդություններ՝ պայմանավորված անվանափոխությամբ և վերագրանցմամբ:

Ըստ ՀԿ-ների մասին օրենքի՝ «Կազմակերպությունն ստեղծված է համարվում օրենքով սահմանված կարգով պետական գրանցման պահից» (հոդվ. 8, 2-րդ կետ): ՀԿ-ի պետական գրանցման կենտրոնացված համակարգը որոշակի դժվարություններ է ստեղծում հեռավոր բնակավայրերում ձևավորվող կազմակերպությունների գրանցման, անվանափոխության, հասցեի, դեկավար կազմի փոփոխության վերաբերյալ իրազեկման, կանոնադրական փոփոխությունների գրանցման առումով²¹: Չարցն ավելի է ընդգծվում, երբ վերը նշված խնդիրներից որևէ մեկը ծագելու դեպքում ՀԿ ներկայացուցիչ(ներ)ը պարտավոր է ներկայանալ պետական գրանցման մարմին, օրինակ, Ճամբարակից կամ Զինարիից: ՀԿ-ների մասին օրենքում նշվում են ՀԿ լուծարման հիմքերը, որոնցից մեկն էլ ՀԿ սնանկ ճանաչելն է (հոդված 20, կետ 5): Այստեղ մասնավորապես ամրագրված է. «Կազմակերպությունը լուծարվելու դեպքում պարտատերերի պահաջները բավարարելուց հետո մնացած գույքն ուղղվում է կազմակերպության կանոնադրությամբ նախատեսված նպատակներին, իսկ դրա անհնարինության դեպքում փոխանցվում է պետական բյուջե»:

²⁰ «Թրանսփարենսի ինթերնեյշնլ» (Transparency International) 2013 թ. տարեկան զեկույցը <http://transparency.am/files/pages/1416254427-0-776409.pdf>

^{*} 2004 թ. Մեծ Բրիտանիայում համապատասխան օրենսդրական դաշտի բարելավումը նմանատիպ կազմակերպությունների և հասարակական շահերը համակարգող այլ միությունների համար ստեղծեց նպաստավոր պայմաններ, և ընդամենը 1 տարում դրանց թիվն ավելացավ 6000-ով:

²¹ Տե՛ս **Հ. Հովհաննիսյան**, նշվ. աշխ., էջ 17:

Հատկանշական է, որ անկախ կազմակերպության առևտրային կամ ոչ առևտրային լինելուց՝ այն պետք է կրի նույն պարտավորությունները, նրա նկատմամբ կիրառելի են վարչական, քաղաքացիական, քրեական նույն սանկցիաները, որոնք կիրառվում են բոլոր իրավաբանական անձանց նկատմամբ²²:

Մա գործող օրենքի առավել լուրջ թերություններից է: Ընդ որում՝ չի հստակեցվում նաև, թե ինչ ընթացակարգով է կատարվելու գույքի փոխանցումը պետական բյուջե, ինչպես է պետությունն այն ընդունելու և տնօրինելու²³:

Կարծում ենք, որ փոխանցվող գույքը որևէ թիրախային խմբի (սոցիալապես անապահով ընտանիքներ, մանկատան երեխաներ, ծերանոցներ), մեկ այլ հասարակական կազմակերպության (սահմանամերձ գյուղերում կամ քաղաքներում) կամ բարեգործական ծրագրեր իրականացնող իրավական այս ձևաչափն ունեցող միավորմանը փոխանցելը առավել ընդունելի տարբերակ է:

Մյուս խնդիրը, որն ուսումնասիրման և լրացումների կարիք ունի օրենքում, վերաբերում է մշտական հաստիքային «աշխատակիցներին» և կամավորներին:

Ոլորտի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ մեր երկրում գործող ՀԿ-ների մի փոքր մասը (19.1 %) ունի մարդկային ներուժի հաստատուն բազա՝ ի դեմս վճարվող աշխատակիցների²⁴ (տեղեկատվությունը չափվում է կամավորների և վճարվող աշխատակիցների հարաբերակցության հիմքով): ՀԿ-ների մեծ մասը բացառապես և գերազանցապես հենվում է կամավորական ռեսուրսների վրա:

Ըստ ՀԿ-ների մասին օրենքի՝ «Անձը, որ կազմակերպության հիմնադիր չէ, կազմակերպությանը կարող է անդամագրվել իր ցանկությամբ օրինական ներկայացուցչի դիմումի հիման վրա» (հոդված 6, կետ 2) կամավորության սկզբունքով: Կամավորության ինստիտուտն ու աշխատանքային հարաբերությունները կարգավորող օրենսդրական-իրավական նորմերի բացակայությունը, մասնավորապես սոցիալական ապահովության մասին պարտադիր վճարների մասին դրույթը, սահմանափակում են կամավորների ընդգրկումը ՀԿ-ներ՝ երևույթը որակելով «տնտեսապես ոչ խրախուսելի»²⁵:

Ցանկացած ՀԿ կորիզում մեծ թիվ են կազմում երիտասարդ մասնագետները՝ չունենալով կամ չգտնելով պետական աշխատանք: Այս մարդիկ դե՛ յուրե՛ համարվում են գործազուրկ, քանի որ չունեն աշխատանքային պայմանագիր, աշխատանքային գրքույկ, և չեն գործում աշ-

²² ԵՄ հանձնարարական, 1-ին մաս, «Հիմնական սկզբունքներ»:

²³ Տե՛ս **Հ. Հովհաննիսյան**, նշվ. աշխ.:

²⁴ Տե՛ս «Քաղաքացիական հասարակության ինդեքս: Հայաստանի քաղաքացիական հասարակությունը, անցումային փուլից դեպի համախմբում: Վերլուծական զեկույց», Եր., 2010, էջ 43:

²⁵ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Հովհ.**, նշվ. աշխ., էջ 43:

խատանքային օրենսդրությամբ սահմանված անհրաժեշտ նորմերը: Սակայն նրանք դե ֆակտո աշխատում են: 2-րդ թերությունն այս պարագայում աշխատանքային ստաժը չհաշվառելն է՝ հետագայում այլ աշխատանքի, ավելի ուշ՝ նաև կենսաթոշակի անցնելու առումով:

Որպես խնդրի լուծում ՀԿ-ների մասին օրենքում կարելի է ներառել կետ, որով կամրագրվի կամավորներին հավաստագիր, վկայական, աշխատանքային գրքույկ տրամադրելու հարցը, ուր նշված կլինեն ծառայությունների մատուցման ժամկետը, ծրագրերի ուղղվածությունը և լրացուցիչ այլ տեղեկություններ: Գործընթացին կարևորություն տալու համար գործատուներին առաջարկում ենք թափուր աշխատատեղերի հայտարարագրերի կամ պահանջվող փաստաթղթերի մեջ որպես կարևոր կետ ընդունել նաև կամավորական աշխատանքի վերաբերյալ տեղեկություն, ինչի առկայությունը մրցութային հիմունքներով աշխատանքի ընդունվելիս կտա լուրջ առավելություններ: Սա մի կողմից կնպաստի կամավորության ինստիտուտի կայացմանը, մյուս կողմից թեկուզ ժամանակավորապես կլուծի նաև զբաղվածության խնդիր:

Կամավորության ինստիտուտի խթանումը նաև Արևելյան գործընկերության գլխավոր նպատակներից մեկն է: 2006 թ. նոյեմբերի 15-ից Եվրոպական խորհրդարանը և Եվրախորհուրդը ընդունեցին թիվ 1719/2006 որոշումը, որը նոր խթան ու սկիզբ հանդիսացավ «Երիտասարդները գործում են» («Youth in action») ծրագրի իրականացման համար (2007-2013 թթ.):

ՀԿ-ների մասին օրենքի 16 հոդվածի 6-րդ կետում նշվում է, որ արդարադատության բնագավառի պետական կառավարման լիազորված մարմնի պատճառաբանված պահանջով ՀԿ-ն պարտավոր է ողջամիտ ժամկետներում նրան տրամադրել ՀԿ որոշումների պատճենները կամ այլ փաստաթղթեր: «Ողջամիտ ժամկետ» հասկացությունը հարաբերական է: Կարծում ենք՝ հստակ ժամկետի(ների) ամրագրումն ավելի տեղին ու իրավական առումով ավելի ընդունելի կլինի:

ՀԿ-ների մասին օրենքում համապատասխան փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու դեպքում կապահովվեն՝

- ՀԿ գործունեության իրավական առավել ամուր հիմքեր,
- Երկխոսության մշակույթի զարգացում իշխանության և ՀԿ-ների միջև (երկխոսությանը մասնակից կողմերի ներկայացուցիչները հնարավորություն կստանան, ամենատարբեր ռեսուրսներ կենտրոնացնելով, լուծելու հասարակության ներսում զարգացման միտում ունեցող, լատենտ, բայց ոչ անսպասելի հիմնախնդիրները, ինչը ոչ պատշաճ արձագանքի դեպքում կարող է պետության համար սոցիալական ճգնաժամ առաջացնել):

Կարելի է արձանագրել, որ ՀՀ-ում կան օրենքներ և օրենսդրական ակտեր, որոնք որոշ փոփոխություններից և լրացումներից հետո ՀԿներին հնարավորություն կընձեռեն գործելու առավել ամուր իրավական

հիմքերի վրա: Սահմանադրությամբ ստանալով իրենց շահերի, նպատակների համար ազատ միավորումներ ստեղծելու իրավունք՝ ՀՀ քաղաքացիները կարող են ուղղակի հորիզոնական կապերով իրականացնել իրենց քաղաքացիական և սահմանադրական իրավունքը: Սրան զուգահեռ՝ ՔՀ կայացման այսպիսի կարևորագույն ինստիտուտի ձևավորումը, ինչպիսին ՀԿ-ներն են, մեզ մոտ փոքր-ինչ դժվար է ընթանում: Դա ունի իր պատմական, սոցիալ-տնտեսական, բարոյահոգեբանական և քաղաքական պատճառները, որոնց մի մասը շատ հատկորոշ է, մյուսներին բնորոշ են անցումային երկրների զարգացման առանձնահատկությունները²⁶:

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ այսօր ՀՀ-ում գործում է ուլորտը համակարգող օրենսդրական դաշտ: Սակայն իշխանության կողմից իրականացվող բարեփոխումները կամ օրենքի լրամշակումները հաճախ առաջացնում են ավելորդ բյուրոկրատական քաշքշուկներ, բարդություններ՝ գրանցման, գործունեության, ֆինանսական առումով: Այս միտումը մեզանում բնականաբար չի խթանում ՔՀ կառույցների և ինստիտուտների բնականոն զարգացումը: Իրենց հերթին, ՔՀ ինստիտուտները կառուցվածքային և գործառական առումով ձևավորված են, բայց և կայանալու համար կարիք ունեն ճկուն օրենսդրության: Ունենալով նյութական ու կադրային ոչ քիչ ռեսուրսներ՝ նրանք «ներքինից» եկող լուրջ հայտ են ներկայացնում հասարակական-քաղաքական կյանքում ակտիվ սուբյեկտ դառնալու համար: Սրան հասնելուն ՀԿ հատվածին մասամբ խոչընդոտում են նախ ուլորտը համակարգող օրենսդրության անկատարությունը, ՀԿ-ների ներքին ժողովրդավարության պակասը, ինստիտուցիոնալացման գործընթացը: ՔՀ կայացման և զարգացման համար ընտրված ռազմավարական ծրագրերի, մեթոդների, եղանակների, օրենքների, իրավական և նորմատիվ ակտերի վրա ազդող գլխավոր գործոնը երկրի իշխանությունն է: Նրանից են կախված 3-րդ հատվածի կառույցների հետ համագործակցության ցանկությունը, գործընկերային հարաբերությունների մեխանիզմների և հարթակների մշակումը: Վերջին իրադարձությունները (Վահե Ավետյանի հիշատակի համար մոմավառություն և ակցիա ընդդեմ ամենաթողության, Թեղուտի, Թռչկանի, Սևանի, Հրագդանի դեպքերում՝ բնապահպանական խնդիրների, ուղեվարձերի բարձրացման դեպքում՝ սոցիալական վատ պայմանների դեմ, պարտադիր կենսաթոշակային օրենքի դեպքում՝ պետական և մասնավոր հատվածի աշխատողների միջև հավասար աշխատանքային պայմանների ապահովման և երիտասարդության ցածր կենսամակարդակի դեմ, Սայաթ Նովա 5 հասցեում՝ քաղաքի և բնակիչների իրավունքների պաշտպանության, Գառ-

²⁶ Ст'у Федосов В. И. Неправительственные организации в становлении и развитии гражданского общества: международный опыт // "Сборник научных трудов". Воронеж, 2002 // <http://knigi.tor2.org/?b=4192314/>

նու տաճարի դեպքում՝ պատմական և ազգային մշակութային արժեքների պահպանության, Ջանգեզուրի պղնձամուլիբդենային գործարանի դեպքում՝ հանուն բնության և քաղաքացիների պաշտպանության և այլն) լավատես լինելու հիմքեր են տալիս նաև այս մակարդակում:

Բանալի բառեր – քաղաքացիական հասարակություն, իրավական պետություն, հասարակական համակարգի ինստիտուտներ, իշխանական կառույցներ, հասարակական կազմակերպություն, հասարակական-քաղաքական երկխոսություն, քաղաքական մշակույթ

ЛИЛИТ СТЕПАНИАН – Определение понятия «Общественная организация» и правовые основы ее становления. – В современном обществе потребности и интересы граждан не могут быть реализованы только государством или политическими партиями. В их осуществлении важную роль играют различные объединения граждан – общественные, благотворительные организации и т. д. Для политической модернизации необходимы горизонтально активные "волны", выражаемые институтами гражданского общества. Мир вступает в принципиально новый этап общественно-политических отношений, изменяется политическая повестка, национальная безопасность страны перестает быть исключительной заботой государства.

Ключевые слова: гражданское общество, правовое государство, институты социальной системы, структуры государственной системы, неправительственная организация, социально-политический диалог, политическая культура

LILIT STEPANYAN – Definition of “Non-Governmental Organization” and its Legal Bases of Formation. – In the political life of modern society needs and interests of citizens can not be realized only through the institutions of the state or political parties. In the process of implementation of these demands, the important role played citizens' associations - non-governmental organizations, associations, charitable organizations, etc. For the political modernization in the country, active horizontal ‘waves’ are very important. These "waves" for smaller and flexible resources implements civil society: the world enters a new stage of social and political relations, changing issues on the political agenda of the day and the national security of the country stopped be only care of the state.

Key words: Civil society, constitutional state, the institutions of the social system, the political structures of state, non-governmental organization, social-political dialogue, political culture